

Дәріс №2

Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы алқаптарының құрамы мен құрылымы

Дәріскер: Токбергенова А. А.

Дәріс мақсаты

Қазақстан Республикасының жер қоры мен ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымын, олардың түрлерін, аймақтар бойынша таралуын және даму динамикасын талдау.

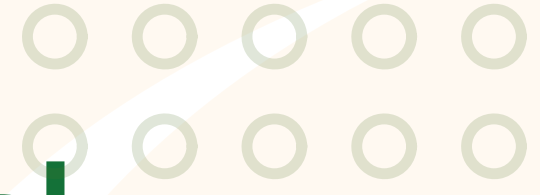
Сонымен қатар егістік, жайылым, көпжылдық екпелердің қазіргі жағдайын сипаттау және тиімді пайдалану маңызын түсіндіру.

• •

• •

• •

• •

ДӘРІС ЖОСПАРЫ

1. Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы құрылымы:
2. Егістік алқаптарының жағдайы мен динамикасы:
3. Көпжылдық екепелердің дамуы:
4. Ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдалану мен қорғау шаралары.
5. Қорытынды

Кіріспе

Қазақстан – аумағы кең, табиғи ресурстарға бай мемлекет. Елдің негізгі байлығының бірі – жер қоры. Жер ауыл шаруашылығын дамытуда, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және экономикалық тұрақтылықта ерекше рөл атқарады.

Республика аумағында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер басым, олардың ішінде ең құндысы – егістік жерлер болып табылады

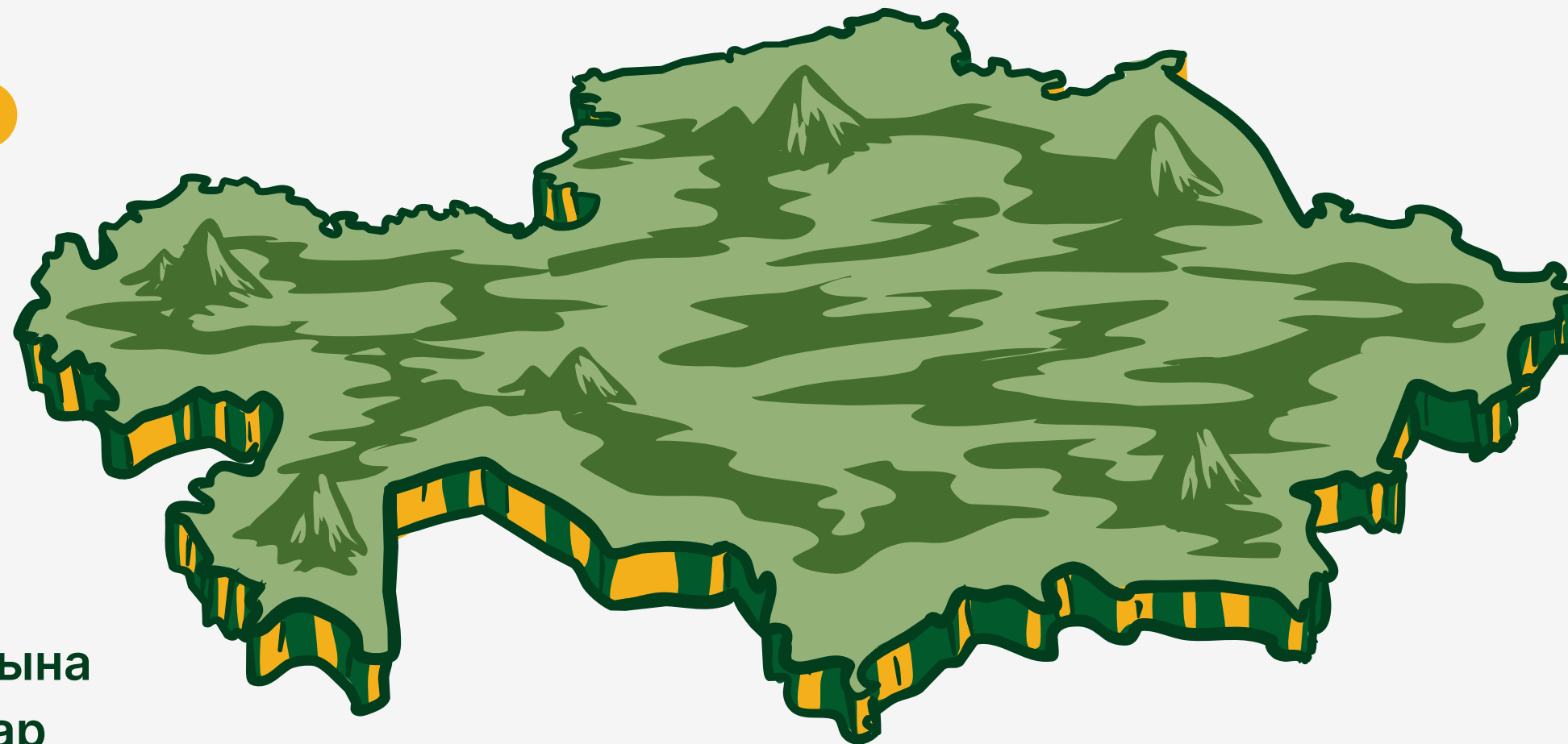
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР ҚОРЫ

Ауыл шаруашылығы
алқаптары

219,0 млн га (80,4%)

Ауыл шаруашылығына
жатпайтын алқаптар

53,5 млн га (19,6%)

Қазақстан Республикасының жалпы
жер қор **272,5 млн га** құрайды

Ауыл шаруашылығына
жатпайтын жерлердің ішінде:

- Орман алқаптары мен ағаш-бұталы екпелер – 17,6 млн га (6,5%)
- Су және батпақтар астындағы жерлер – 8,8 млн га (3,2%)
- Басқа да алқаптар (ғимараттар, жолдар, алаңдар т.б.) – 27,1 млн га (9,9%)

97,6%

ауыл шаруашылығы
мақсатындағы жерлерде

89,6%

елді мекендердің жерлерінде

37,5%

өнеркәсіп, көлік және
байланыс жерлерінде

37,5%

ерекше қорғалатын табиғи
аумақтарда

37,5%

босалқы жерлерде

Ауыл шаруашылығы алқаптары

елдің жер қорының
маңызды бөлігі және
барлық жер
санаттарында
кездеседі

Құрамы мен құрылымы:

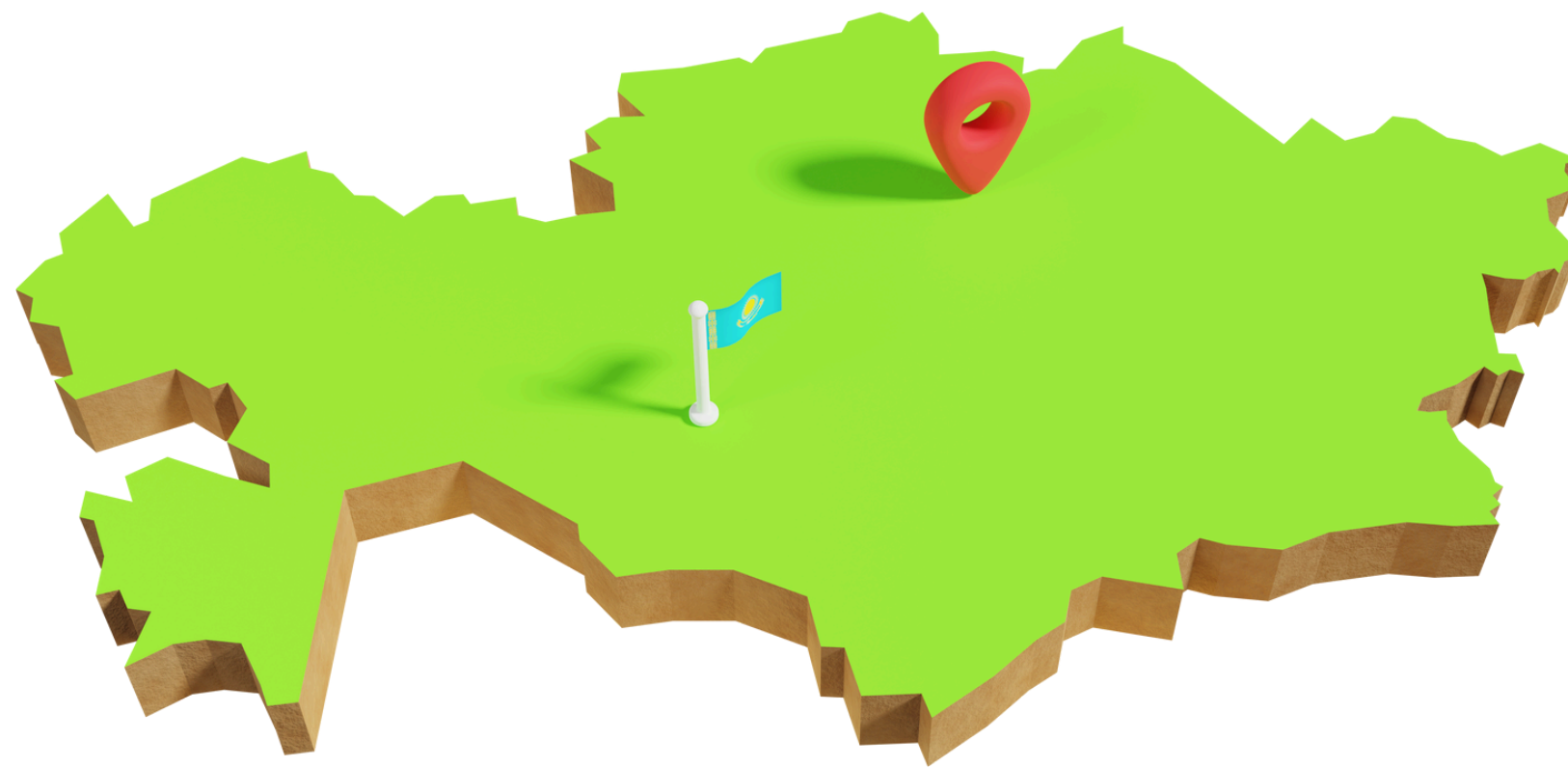
Ауыл шаруашылығы алқаптарының ең құнды түрлері – **егістік**, соның ішінде **суармалы** жерлермен **көпжылдық** екепелер

Негізгі бөлігі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде шоғырланған (52,2%).

Өңірлік таралуы

Ауыл шаруашылығы алқаптарының ең ірі көлемдері келесі облыстарда орналасқан

- Ақтөбе – 27,0 млн га
- Қарағанды – 20,4 млн га
- Қостанай – 18,0 млн га
- Алматы – 16,9 млн га
- Абай – 16,3 млн га
- Батыс Қазақстан – 13,9 млн га
- Ақмола – 13,1 млн га

- Маңғыстау – 12,6 млн га
- Павлодар – 11,2 млн га
- Қызылорда – 10,4 млн га
- Түркістан – 10,0 млн га
- Атырау – 9,8 млн га
- Жамбыл – 9,2 млн га
- Жетісу – 9,0 млн га

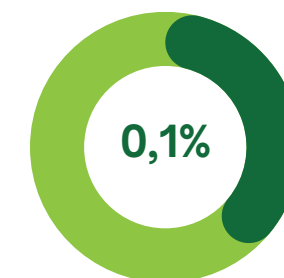

Құрылымдық үлес

Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы құрылымы

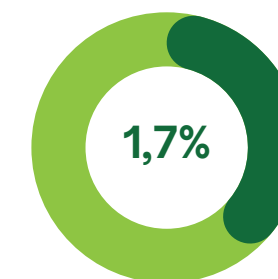
Егістік – 26,9 млн га

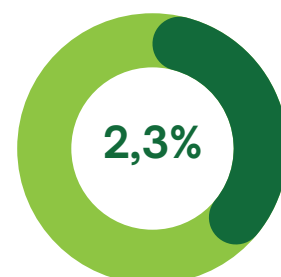
Көпжылдық екпелер – 148,0 мың га

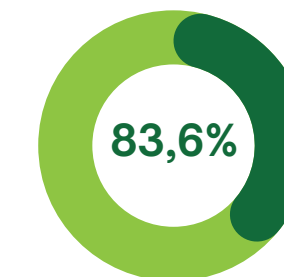
Суармалы жерлер – 1,8 млн га

Тыңайған жерлер – 3,8 млн га

Шабындықтар – 5,1 млн га

Жайылымдар – 183,1 млн га

Егістік

ауыл шаруашылығы жерлерінің ең құнды бөлігі. 2024 жылғы мәлімет бойынша, республикадағы ауыл шаруашылығы алқаптарының ішінде **егістік көлемі – 26,9 млн гектар** немесе **12,3%** құрайды

2000 жылдан 2024 жылға дейін егістік алқабы **5,5 млн га ұлғайды**

Бұл топырақ сапасы жақсы, бұрын пайдаланылмаған жерлердің қайта игерілуімен байланысты

1991 –
2000

егістік қысқарып, тыңайған жерлер көбейді

1991 –
2000

егістік ұлғайып, тыңайған жерлер азайды

Бұл өңірлер жалпы
республика егістігінің 65,7%
қамтиды

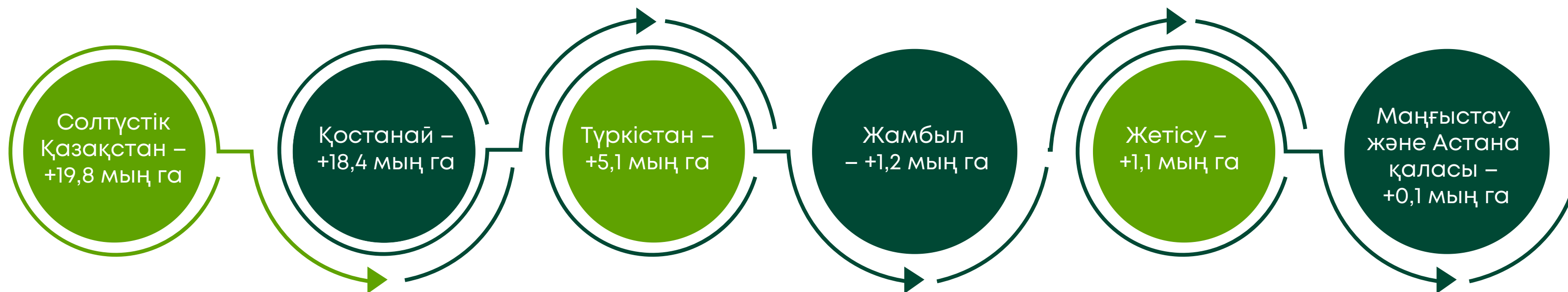
Қостанай
облысы –
6,4 млн га

Солтүстік
Қазақстан
облысы – **5,1
млн га**

Ақмола
облысы – **6,2
млн га**

Өңірлер бойынша өзгерістер

Егістік көлемінің ұлғаюы байқалған облыстар

Қысқарған алқаптар

2024 жылы 228,1 мың гектар егістік жер басқа мақсаттарға ауыстырылды

Негізгі қысқару келесі облыстарда байқалды

Қарағанды –
146,3 мың га

Алматы –
12,1 мың га

Шығыс Қазақстан –
25,0 мың га

Ақтөбе –
8,8 мың га

Ақмола –
16,2 мың га

Батыс Қазақстан –
7,9 мың га

Абай - 6,9 мың га

Көпжылдық екпелер

2024 жылғы 1 қарашадағы мәлімет бойынша республика аумағында 148,0 мың гектар көпжылдық екпелер бар

- Бақтар – 101,0 мың га
- Жүзімдіктер – 15,7 мың га
- Басқа да екпелер – 31,2 мың га

Өңірлік өзгерістер

Көлемі ұлғайған:

- Түркістан облысы – +0,2 мың га
- Алматы облысы – +0,1 мың га

Көлемі азайған:

- Жетісу облысы – -0,2 мың га
- Атырау облысы – -0,1 мың га

Жер санаттары бойынша бөлінісі

- Елді мекендер жерлері – 68,1 мың га
- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер – 61,5 мың га
- Босалқы жерлер – 16,5 мың га

Тыңайған жерлер

2024 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша тыңайған жерлердің жалпы ауданы **3 784,5 мың га**.

Соңғы жылы кейбір өңірлерде тыңайған жерлер **қысқарса**, басқа аймақтарда керісінше **ұлғайған**.

Жалпы республика бойынша тыңайған жерлер көлемі **291,8 мың гектарға артты**

Тыңайған жерлер азайған өңірлер

- Солтүстік Қазақстан – 7,1 мың га
- Түркістан – 1,7 мың га
- Шымкент қаласы – 0,1 мың га

Тыңайған жерлер ұлғайған өңірлер:

Қарағанды – +155,0 мың га

- Ақмола – +41,0 мың га
- Шығыс Қазақстан – +25,6 мың га
- Павлодар – +16,8 мың га
- Қостанай – +14,9 мың га
- Абай – +13,6 мың га
- Алматы – +12,3 мың га

- Батыс Қазақстан – +8,9 мың га
- Ақтөбе – +8,4 мың га
- Қызылорда – +1,8 мың га
- Атырау – +1,6 мың га
- Жетісу – +0,7 мың га
- Астана қаласы – +0,1 мың га

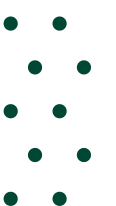
Жер санаттары бойынша бөлінісі

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер – 2 095,2 мың га (55,4%)

Босалқы жерлер – 1 448,1 мың га (38,3%)

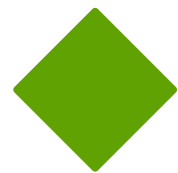
Елді мекендер жерлері – 215,8 мың га (5,7%)

Су қоры жерлерінде тыңайған жер жоқ

ШАБЫНДЫҚТАР

2024 жылғы 1 қарашадағы дерек бойынша республикада
шабындықтар – 5 104,9 мың га
Жақсартылған шабындықтар – 40,9 мың га

Жер санаттары бойынша бөлінісі:

- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер – 2 383,8 мың га (46,7%)
- Босалқы жерлер – 1 887,1 мың га (37,0%)
- Орман қоры – 229,8 мың га (4,5%)
- Елді мекендер жерлері – 225,7 мың га (4,4%)
- Басқа санаттар – 378,5 мың га (7,4%)

Негізгі өңірлер:

- Батыс Қазақстан – 1 238,0 мың га (24,3%)
- Абай – 598,2 мың га (11,7%)
- Ақмола – 527,5 мың га (10,3%)
- Ақтөбе – 464,8 мың га (9,1%)
- Шығыс Қазақстан – 460,4 мың га (9,0%)

Суармалы (лиманды) шабындықтардың шоғырлануы:

- Батыс Қазақстан – 207,3 мың га (29,4%)
- Ақтөбе – 101,1 мың га (14,3%)
- Ақмола – 72,5 мың га
- Абай – 71,7 мың га
- Павлодар – 69,0 мың га

Жақсартылған шабындықтар:

- Қостанай – 14,5 мың га (35,5%)
- Солтүстік Қазақстан – 9,9 мың га (24,2%)
- Ақмола – 6,0 мың га
- Жамбыл – 4,8 мың га
- Жетісу – 3,6 мың га

Жайылымдар

☼ Қазақстандағы жайылымдық жерлер – 183,1 млн га

Бұл ауыл шаруашылығы алқаптарының 83,6% құрайды

Жер санаттары бойынша бөлінісі:

- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер – 83,5 млн га
- Елді мекендер жерлері – 21,8 млн га
- Өнеркәсіп, көлік, байланыс және өзге мақсаттағы – 0,9 млн га
- Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар – 3,7 млн га
- Орман қоры – 6,5 млн га
- Су қоры – 0,1 млн га
- Босалқы жерлер – 61,4 млн га
- Басқа мемлекеттердің пайдалануы – 5,2 млн га

Жайылымдардың негізгі аймақтары

Динамика

Жайылым көлемі 116,4 мың га-ға азайды

- Ақтөбе – 25,3 млн га
- Қарағанды – 18,5 млн га
- Ұлытау – 16,7 млн га
- Абай – 14,7 млн га

- Маңғыстау – 12,6 млн га
- Батыс Қазақстан – 11,1 млн га
- Қостанай – 11,0 млн га
- Қызылорда – 10,1 млн га

Ауыл шаруашылығына жатпайтын алқаптар

Ауыл шаруашылығына жатпайтын жерлерге орман, су және батпақ аумақтары, ғимараттар мен көшелер жатады

Жалпы көлемі:

- 53,5 млн гектар
- республиканың жер қорының 19,6%

Негізгі үлес:

- Босалқы жерлер: 18,1 млн га
- Орман қоры: 16,2 млн га

Ауыл шаруашылығына жатпайтын жерлер құрамына ормандар, су айдындары, батпақтар, жолдар мен елді мекендердің құрылыс аумақтары кіреді. Бұл мәліметтер 2024 жылғы 1 қарашадағы деректер бойынша анықталған

Қазақстандағы суармалы жерлердің жағдайы

Жалпы сипаттама:

Қазақстан аумағы негізінен ылғал жетіспейтін аймаққа жатады.

Сондықтан ауыл шаруашылығы мелиорациясының негізгі бөлігі — **суармалы жерлер**, олар табиғи жағдайларға қарамастан тұрақты өнім алуға мүмкіндік береді.

225 мың га (9,5%)
елді мекендер

196,7 мың га (8,3%)
босалқы жерлер

1,9 млн га (81,4%)
ауыл шаруашылығы
жерлері

Суармалы жерлердің географиялық таралуы

Ең ірі көлемдер:

- Түркістан – 553,6 мың га (23,4%)
- Алматы – 328,9 мың га (13,9%)
- Қызылорда – 268,7 мың га (11,3%)
- Жетісу – 262,2 мың га (11,1%)
- Жамбыл – 235,9 мың га (10,0%)
- Павлодар – 179,6 мың га (7,6%)

Соңғы жылдардағы үрдістер

**СУАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРДІҢ
ӨСУІ БАЙҚАЛАДЫ**

Павлодар, Жамбыл,
Түркістан, Жетісу және т.б.

ҚЫСҚАРУ ҮРДІСІ БАР

Алматы мен Шымкент
қалалары

Негізгі проблемалар

- Суару каналдарында **есепке алу құралдары мен реттеу жүйелерінің болмауы.**
- Су тең бөлінбеуінен **артық су пайдалану немесе жетіспеушілік** туындайды.
- Су төлемі нақты көлемге емес, гектарға есептеледі.
- Коллекторлық-дренаждық желілердің тозуы — **топырақтың тұздануы мен батпақтануына әкеледі.**
- Су берілген көлемнің **30–60% жер астына сіңіп жоғалады.**

СУАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРДІ ПАЙДАЛАНУ (2024 Ж.)

Жалпы 2,37 млн га суармалы жердің 762,5 мың га (32,2%) пайдаланылмайды

- *жүйелердің күтімсіз қалуы*
- *мелиоративтік жағдайдың нашарлауы*
- *суару және дренаж жүйелерінің тозуы*

ПАЙДАЛАНЫЛМАЙТЫН ЖЕРЛЕРДІҢ КӨБІ:

- Павлодар – 99,1 мың га
- Қызылорда – 90,1 мың га
- Алматы – 79,7 мың га
- Абай – 77,8 мың га
- Жамбыл – 70,4 мың га
- ШҚО – 66,0 мың га
- Түркістан – 64,4 мың га

ЖАЙЫЛМА СУАРУ

Республикадағы жайылма суару алаңы соңғы 30 жылда көп өзгерген жоқ.

1989 ж. – 899 мың га, 2024 ж. – 858,6 мың га.

Негізгі аймақтар: Орал, Ертіс, Сарысу, Нұра, Есіл, Талас өзендерінің бассейндері.

Көбіне Қазақстанның батысы мен солтүстігінде (Жайық, Торғай, Тобыл өзендері маңында) орналасқан

ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ҚҰРЫЛЫМЫ

Жалпы жайылма суармалы жерлердің құрылымы

- Шабындықтар — 705,7 мың га (82,2%)
- Жайылымдар — 148,8 мың га (17,3%)
- Егістік — 1,3 мың га
- Тыңайған — 2,8 мың га

ПАЙДАЛАНЫЛМАЙТЫН ЖЕРЛЕРДІҢ КӨБІ:

Соңғы жылдары жайылма суарудың өнімділігі өте төмен

Себептері:

- инженерлік жүйелердің бұзылуы;
- суды реттейтін және төгетін құрылыстардың болмауы;
- бөгеттердің жиі бұзылуы;
- су тасқыны кезеңінде бір реттік су басуға ғана мүмкіндік бар

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАР МЕН ЖОСПАРЛАР

- ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі мен “Қазгипроводхоз” ұйымы **су ресурстарын кешенді пайдалану және қорғау схемаларын** әзірледі.
- Негізгі бассейндер: Арал-Сырдария, Балқаш-Алакөл, Ертіс, Есіл, Орал, Тобыл, Торғай, Нұра, Сарысу, Шу.
- Мақсат — **2030 жылға дейін** суармалы жерлердің жағдайын қалпына келтіру және жақсарту.

НЕГІЗГІ ІС-ШАРАЛАР

- Су қабылдағыштар мен су бөлгіштерді инженерлік және автоматтандырылған жүйелермен жабдықтау
 - Тиімсіз жүйелерді реконструкциялау және қалпына келтіру
 - Жөндеу-қалпына келтіру жұмыстары (арналар, тоғандар, су қоймалары)
- Инфрақұрылымды дамыту (жол, байланыс, басқару)
- Су үнемдеу технологияларын енгізу
- Ескірген техниканы жаңа су тарату жүйелеріне ауыстыру
- Жерасты және тазартылған суларды пайдалану үлесін арттыру

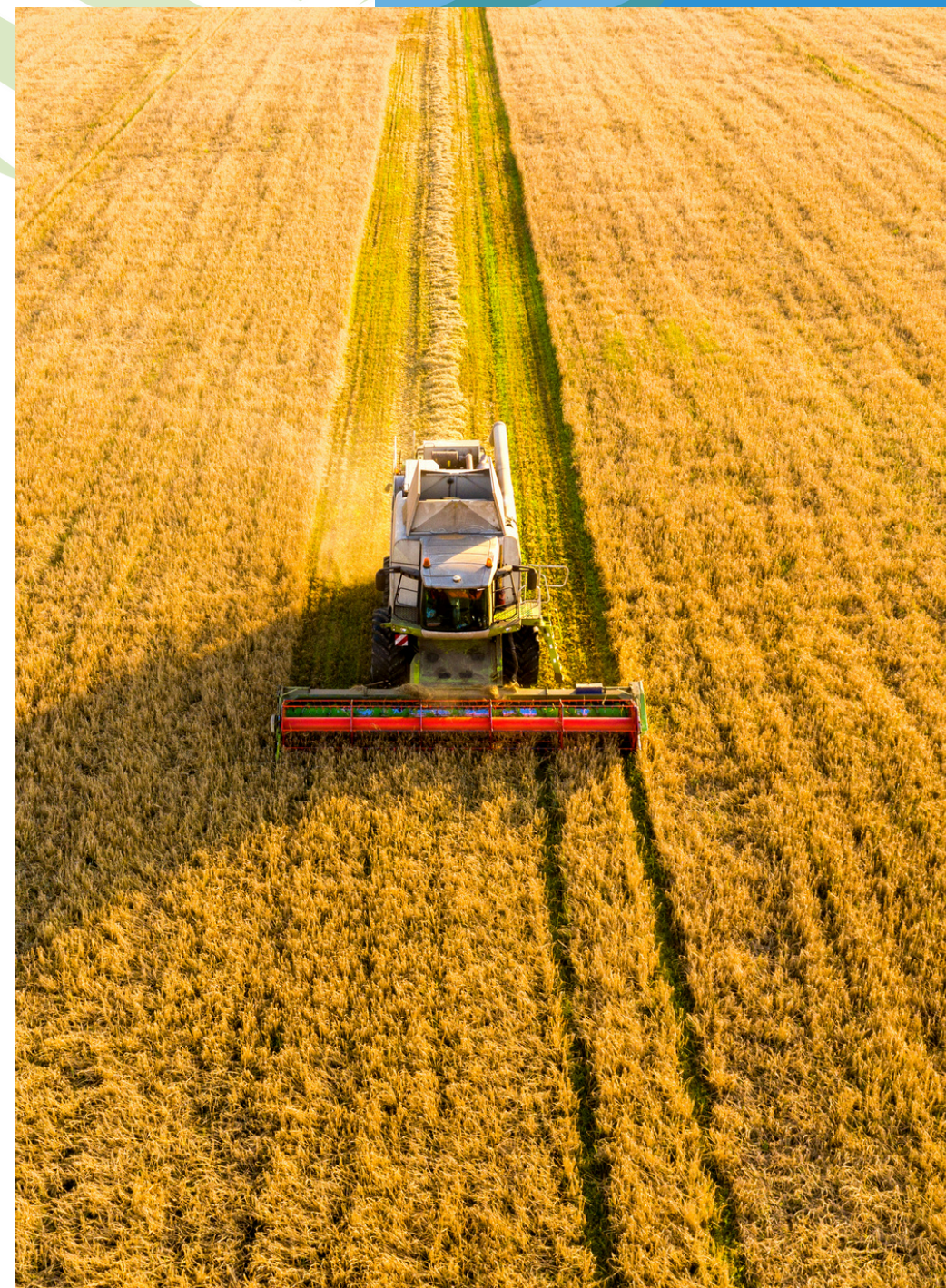
КҮТІЛЕТІН НӘТИЖЕ

- Суару жүйелерін қайта құру мен техникалық жаңғырту нәтижесінде:
 - Суармалы егіншілік техникалық және экономикалық деңгейде жаңарады;
 - Су пайдалану тиімділігі артады;
 - Өнімділік пен экологиялық тұрақтылық жақсарады

ҚОРЫТЫНДЫ

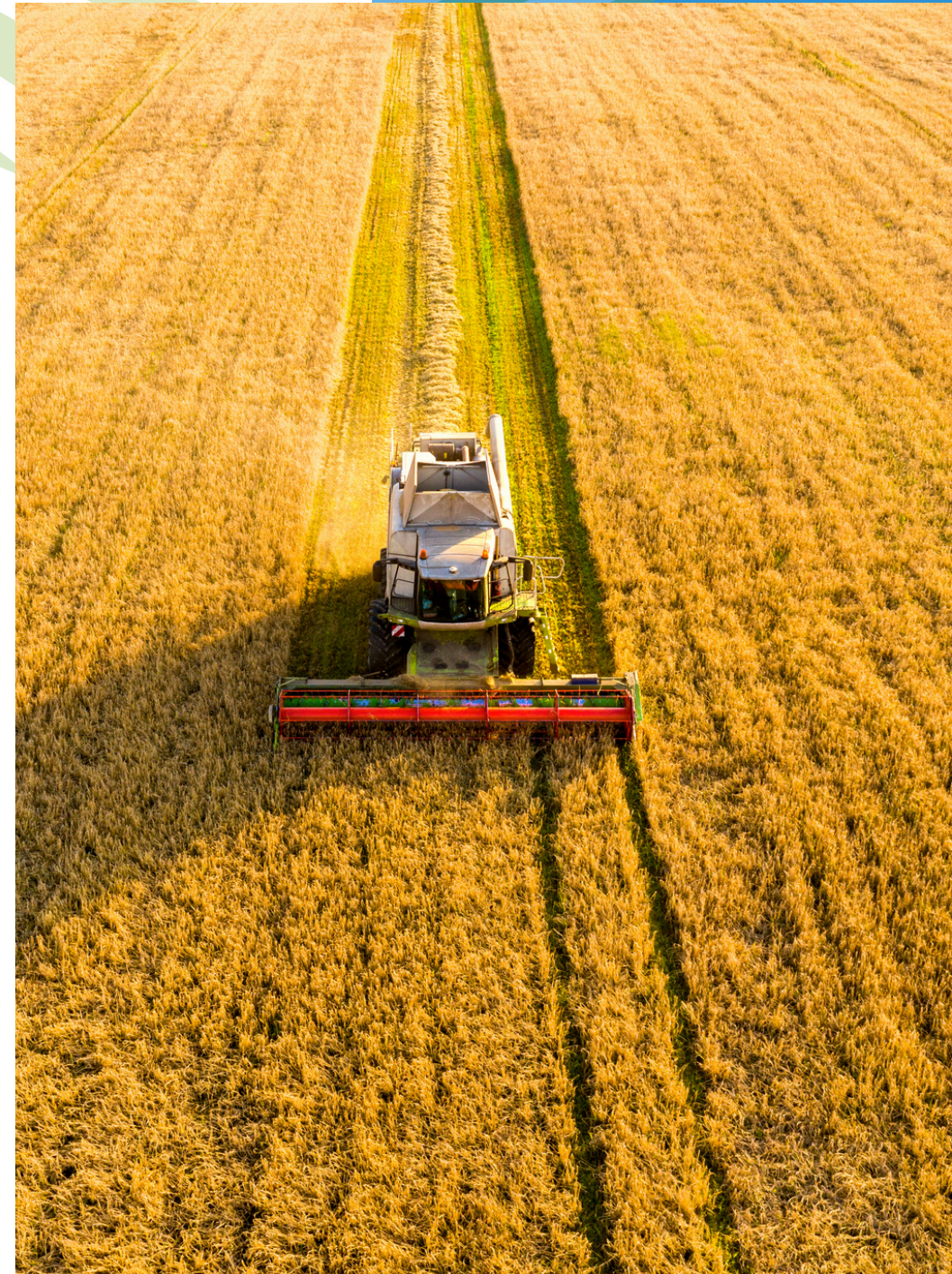
Жалпы, Қазақстан Республикасының жер қорының басым бөлігін ауыл шаруашылығы алқаптары құрайды. Егістік жерлердің көлемі жыл сайын ұлғайып, елдің негізгі астық өндіретін аймақтарында даму қарқыны жоғары

Бұл ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына, халықты сапалы өніммен қамтамасыз етуге және экономиканы нығайтуға ықпал етеді. Жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғау – еліміздің болашағы мен азық-түлік қауіпсіздігінің кепілі

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР :

1. Қазақстан Республикасының Жер кодексі. – 2003 жылғы 20 маусым №442-II (өзгерістер мен толықтырулармен).
2. Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі. – Жер ресурстарын басқару комитетінің мәліметтері, 2024 ж.
3. ҚР Ұлттық статистика бюросы (stat.gov.kz). – Жер қоры және ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымы туралы есеп, 2024 ж.
4. ҚР жер ресурстарын ұтымды пайдалану және қорғау жөніндегі ұлттық баяндама. – Астана, 2023 ж.
5. «Қазгипроводхоз» институтының материалдары. – Суармалы жерлер мен мелиорациялық жүйелердің жағдайы жөніндегі есептер.
6. Қазақстанның өңірлік жер кадастрының жылдық есебі. – 2024 ж.
7. Агроөнеркәсіп кешенін дамыту жөніндегі 2021–2030 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама.
8. Сыдықов А. «Жер ресурстарын басқару негіздері». – Алматы, 2022.
9. Әбдіқалықов Е. «Агроэкологиялық жүйелер және жер пайдалану тиімділігі». – Нұр-Сұлтан, 2021.

**НАЗАРЫҢЫЗҒА
РАХМЕТ**